

ЗАХІД УКРАЇНИ: КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ КІНЦЯ ПАЛЕОЛІТУ І ПОЧАТКУ МЕЗОЛІТУ

У статті аргументовано суттєві риси, які характерні для території заходу України наприкінці палеоліту, та ті риси, що вже знаменували нову історичну епоху — мезоліт.

Як відомо, ще в XIX ст. було визначено такі суттєві складові кам'яної доби, як палеоліт і мезоліт¹. Однак і досі межі між ними на окремих територіях чітко не окреслені або є дискусійними². Дехто, наприклад, ще висловлює сумнів стосовно доцільності та правомірності виділення мезоліту в самостійну історичну добу³. Останнім часом набув поширення погляд, згідно з яким мезоліт, як й інші епохи, розвивався не всюди⁴. Вирішення зазначеної проблеми є актуальним і для заходу України, де вже відомо близько 400 пізньопалеолітичних і понад 550 мезолітичних пам'яток. Не менш важливим є розгляд питання про особливості розвитку населення на зламі цих епох.

Майже всі дослідники пов'язують кінець палеоліту із завершенням плейстоцену і початком геологічної сучасності — голоцену⁵. На окремих територіях хронологічні рамки згаданого періоду залежно від природних умов були довшими або коротшими. Тоді в Європі практично зникли великі за розмірами ссавці, насамперед мамонти, набули широкого вжитку лук і стріли та геометричні мікроліти, але ще побутовали свідерські, аренсбурзькі та типологічно споріднені з ними наконечники, що характерні для інших фінальнопалеолітичних культур. Як і повсюдно, на початку голоцену тут відбувалась трансформація однієї екологічної ніші в іншу⁶.

Перші наукові розробки з питань завершення палеоліту стосовно кам'яної доби взагалі на території заходу України припадають на 70—80-ті роки XIX ст. Це передусім роботи Я. Головацького⁷ і Г. Оссовського⁸, які досліджували пам'ятки як у печерах, так і під відкритим небом. Власне мезолітичні поселення згадуються тут лише на початку XX ст. Термін «мезоліт» широко вживали Л. Козловський⁹, Я. Брик та інші фахівці¹⁰. У той час було зроблено перші спроби висвітлити проблему межі палеоліту і мезоліту. Проте у сучасному розумінні її хронологічні, типологічні та інші аспекти стали викристалізовуватись лише в останні десятиріччя із зростанням серії радіокарбонівих визначень, проведенням спорово-пилкових аналізів та інших різноманітних методик і технічних засобів. Це дало змогу від суто археологічних (джерелознавчих) висновків вийти на рівень інтерпретаційної (історичної) класифікації.

На заході України, як свідчать матеріали, після завершення палеоліту настає доба мезоліту, що вже достатньою мірою аргументовано у низці монографій¹¹. Проте сам механізм закономірності переходу від палеоліту до мезоліту ще не до кінця з'ясований. Розглянемо спершу питання датування. Здебільшого завершення палеоліту і початок мезоліту синхронізується з IX тисячоліттям до н. е., що відповідає пізньодріасовому періоду (дріас III). Саме з тим часом пов'язують початок раннього голоцену в Середньому Подністров'ї, згідно з даними природничо-географічних дисциплін¹². Аналогічне датування аргументовано й археологічними матеріалами¹³. Близькі до цих показників ізотопні дати за методом С-14, роки від наших днів: *фінальнопалеолітичних поселень* згаданої території, а саме: Молодове V — $11\,900 \pm 230$; Рашків VII — $12\,250 \pm 500$ ¹⁴; печерної стоянки Львів VII — $12\,250 \pm 90$ ¹⁵; *мезолітичних шарів*: поселення Молодове I — $10\,940 \pm 150$ і $10\,350 \pm 500$ ¹⁶, а також *мезолітичної пам'ятки Нобель I*, за даними палінологічного аналізу¹⁷. Отже, ці хронологічні визначення дають змогу віднести найпізніші палеолітичні поселення заходу України до X тис. до н. е., а найраніші мезолітичні — до IX тис. до н. е.

На стику палеоліту і мезоліту відбулись важливі кліматичні зміни, коли стало сухіше і прохолодніше, ніж раніше¹⁸. Це вплинуло на перебудову екологічних систем регіону, що, в свою чергу, обумовило адаптивні соціальні реакції. Відзначимо найхарактерніші види тварин, які є типовими для межі цих епох і являють собою

досить чіткий індикатор. Решта з них пережила постплейстоценові природні фактори, адаптувавшись з певними морфологічними змінами у ранньому голоцені¹⁹. Так, саме для кінця палеоліту дослідженої території характерні мамонт (Молодове V, Львів VII і Прийма I), печерний ведмідь, сіноставець малий і печерний лев (Прийма I і Молочний Камінь)²⁰, які жодного разу не фіксуються на мезолітичних пам'ятках. Певною мірою це стосується, очевидно, і волохатого носорога, хоча поодинокі його кістки було виявлено в мезолітичних шарах Молодове V і Оселівки I²¹, а також Прийма I²² і на суміжних територіях у Причорномор'ї²³. Як свідчать комплексні дослідження, голоценове потепління клімату погіршило умови проживання більшості видів тварин, особливо великих за розмірами ссавців. Мисливська діяльність людини спричинила остаточне зникнення деяких з них²⁴.

Кліматичні зміни, як і фауністичні особливості, прямо пов'язані з рослинними компонентами. Саме на межі плейстоцену і голоцену внаслідок подальшого потепління клімату почалась стійка міграція біокомплексу бореалу, в ході якої сформувались зональні типи рослинності міжльодовикового типу — голоцену²⁵. У складі флори помітна тенденція переходу від різнотравних степів до лісів²⁶. Услід за Н.А. Хотинським²⁷, Г.О. Пашкевич вважає, що саме стосовно цього часу слід брати до уваги значне зменшення пилку полину й маревих порівняно з попереднім періодом. Таке явище прослідковано нею у Подністров'ї на стоянках Кормань IV і Незвисько XXI²⁸.

Криза мисливського господарства наприкінці палеоліту була зумовлена як природними змінами, так і значною мірою хижацькою господарською діяльністю людини. Про це свідчать результати численних комплексних досліджень²⁹. У зв'язку із зникненням великих тварин і зміщенням акцентів полювання на середніх і невеликих за розмірами особин, здатних швидко пересуватися, розповсюджуються лук і стріли — одна з ознак межі палеоліту і мезоліту на зазначеній території. Хоча безпосередньо лука і стріл тут не зафіксовано, цю гіпотезу підкріплюють численні знахідки кам'яних наконечників стріл, а також геометричних мікролітів типу трапецій, трикутників, сегментів і ромбів, які найчастіше вживались для тих же цілей³⁰. Такі кам'яні вироби, хоча і фіксуються на згаданій території як поодинокі вже наприкінці палеоліту, але справжнього розповсюдження і розвитку форм набувають саме на початку мезоліту. Інші ознаки тих епох прослідковуються не так виразно. Крім більшої різноманітності порід каменю у мезоліті вироби, особливо крем'яні, частіше покриті інтенсивною білою (молочною) патиною, ніж наприкінці палеоліту³¹. Це, очевидно, пов'язане ще з однією особливістю пізньопалеолітичних пам'яток регіону: як правило, з більшою глибиною їх залягання, ніж мезолітичних. Значно розширюється спектр використання кам'яної сировини³², у тому числі немісцевого походження³³.

Зазначимо і деякі особливості обробки каменю наприкінці палеоліту і на початку мезоліту. Так, прослідковується поступове зменшення кількості нуклеусів зі скісною ударною площиною і ретушованою бічною гранню, добре представлених у пізньому палеоліті. У мезоліті нуклеуси стають різноманітніші, кількість ударних площин на них збільшується. Помітний масовий перехід від сколювання заготовок майже виключно з призматичних форм до використання пірамідальних, олівцеподібних і човно-ромбоподібних. Це давало значно якісніші, тонкі та видовжені заготовки для різноманітних галузей господарства³⁴. Такий процес відбувався і в суміжних регіонах, де також мисливське господарство опинилось у кризовому стані на межі палеоліту і мезоліту³⁵.

Мікролітизація форм була зумовлена у той час не тільки кризовими явищами в здобичі кам'яної сировини в певних регіонах. Загалом мікролітична техніка дала значний поштовх розповсюдженню вкладишевих знарядь, які за своїми технологічними якостями значно вищі за вироби із монолітним лезом. Отже, поєднуються потреби нових галузей господарства, можливості економнішого використання сировини й підвищення ефективності знарядь, зокрема гостроти різальної кромки. Особливо виразні показники помітні під час аналізу пластинчастих заготовок, серед яких — мікропластинки, пластинки, мікро- й суперпластини. Порівняно з пізнім палеолітом, зменшується кількість макроформ і збільшується кількість мікропластинок. Масові знахідки пластинок свідчать про зростаючу роль у мезоліті, поряд з мікролітизацією на основних територіях, стандартизації та уніфікації кам'яних виробів.

Вагомі зміни відбувались й у вторинній обробці кам'яних знарядь. Так, у Подністров'ї, на більшості ранніх мезолітичних пам'яток, що деякою мірою успадкували

палеолітичні традиції (Незвисько IX, XII і XXI, Молодове V і Кормань IV), ретуш на знаряддях, хоча в основному вже віджимна, але у низці випадків ще поки нестійка, з переходами від велико- до дрібнофасеткової, від високої до низької. Більш стабільна вторинна обробка відзначена на стоянках Вороців II, Кам'яниця I і Старуна I. Тут переважає кількість знарядь оброблена стабільною дрібнофасетковою ретушшю.

Нині відомо близько 70 основних типів знарядь, характерних для кінця палеоліту та мезоліту. Більшість із них фіксуються у комплексах обох епох, хоча їх відсоткове співвідношення уже досить різне. Крім того, в мезоліті збільшується відсоток знарядь щодо інших виробів. Так, якщо наприкінці палеоліту в більшості комплексів знаряддя із вторинною обробкою становили 4—10 %, то в мезоліті — від 8 до 15—20 %, а інколи і значно більше.

Деякою мірою відрізняються і провідні серії на рівні груп типів знарядь. Так, для кінця палеоліту, як правило, найбільш характерними були передусім різці, меншу частину становили скребки і ножі. З інших груп типів частіше фіксуються лише поодинокі вироби. В мезоліті частіше серед знарядь переважають уже скребки. Іноді їх кількість сягає 40—70 % усіх знарядь. Крім того, значними серіями представлені різці, ножі, скобелі, наконечники стріл і геометричні мікроліти. Такі зміни в номенклатурі знарядь є певним індикатором культурно-господарських змін у суспільстві³⁶.

Стародавнє населення адаптувалось до природного середовища, діяло на нього і реагувало на його зміни. Тому й господарська діяльність залежала від екологічної ніші, прогресу суспільства, соціально-культурної трансформації, демографічних зрушень тощо. Зростає роль збиральництва й рибальства. Помітним стає процес переорієнтації господарських систем на нові умови існування у голоцені й визрівання у надрах привласнювальної економіки елементів відтворювального типу. Цей процес відобразився у переході до полювання на нові види, у перших спробах приручення диких тварин. Як зазначають фахівці, на досліджуваній території від 12 500 років тому відбувались різкі коливання клімату й перебудови в геосистемах, що вимагало інтенсифікації адаптаційних процесів у суспільстві й порушило звичні стереотипи мисливського господарства³⁷. Саме у той час виникають елементи мезолітичних культур, що відображали труднощі процесу трансформації господарства з переходом до голоцену. З його початком відбувся остаточний розпад області кріоперелігційного степу й лісові ландшафти розповсюдились як зональний тип³⁸.

Таким чином, комплексний аналіз матеріалів території заходу України свідчить про наявність у регіоні суттєвих особливостей, що стимулювали перехід від палеоліту до мезоліту. Цей процес проходив неоднозначно й найчастіше був пов'язаний зі змінами в природному середовищі. Така мезолітична культура як Незвисько-Оселівка має яскраво виражені генетичні коріння у місцевому палеоліті, інша — Нобель-Куни, — можливо, походить від палеоліту західніших територій, хоча не виключається і її виникнення із місцевого палеоліту. Не прослідковуються фактори, які б свідчили, що мезолітична спільність Кам'яниця-Баранне (Мшана) має місцеве походження³⁹. Очевидно у зв'язку із більшою рухливістю общин, зменшенням спеціалізації полювання саме в мезоліті викристалізовується база для синкретичних гібридних (метисних) культур. Це було зумовлено значнішою різноманітністю у господарській діяльності в ранньому голоцені у порівнянні з кінцем плейстоцену і відобразилось у змішуванні рис свідерської, аренсбурзької, тарденуазької спільнот та інших етнокультурних проявів. Яскравим прикладом такого поєднання на заході України є культурна спільність Вороців-Старуна. Аналогічні особливості розвитку фіксуються останнім часом й на суміжних територіях⁴⁰.

Побудова палеомоделей свідчить, що на заході України наявні деякі специфічні локальні особливості кінця палеоліту і початку мезоліту, що характерно і для багатьох інших регіонів⁴¹. З урахуванням того, що ці етапи близькі за розвитком (тобто належать до зламу епох), не дивно, що тут зберігаються ще окремі риси палеоліту, але головна, генеральна, лінія розвитку в мезоліті була вже новою. Вона суттєво відрізнялась від палеолітичної. Так, хоча основним видом добування їжі продовжує бути мисливство, тип промислу стає іншим. Якщо для палеоліту в основному було характерне загонне полювання, то для мезоліту — це вже промисел скраданням (із засідки). Лук і стріли стають ефективнішими у мисливському господарстві за нових умов уже в голоцені (мезоліт), ніж спис і дротик у плейстоцені (палеоліт). У згаданому випадку об'єкти мисливства змушують людей змінити тип промислу.

Як відомо, для кінця палеоліту притаманне спеціалізоване полювання на один

або два-три так звані фонові види, а в мезоліті цей діапазон значно розширюється. Наприклад, від 90 до 95 % усіх остеологічних решток у культурному шарі доби пізнього палеоліту в печері Молочний Камінь у Закарпатті належать печерному ведмедеві⁴², а північному оленю — на стоянці Лисичники на Тернопільщині⁴³, за значного їх відсотка і в Молодове V у Чернівецькій обл.⁴⁴. Для суміжної території Північного Причорномор'я наведено дані про наявність у культурних шарах пізньопалеолітичних поселень 78 % кісток бізона і 21 % північного оленя або коня⁴⁵. Показова статистика результатів такої спеціалізації найбільш помітна у Подністров'ї і зафіксована на стоянці Бринзени I у Молдові. Так, якщо в пізньопалеолітичному шарі пам'ятки знайдено 8419 кісток коня від 194 особин, північного оленя — 3987/117 і бізона — 326/21, то в мезолітичних відкладах їх уже відповідно 948/26, 237/9 і 8/3⁴⁶.

На початку голоцену стає більше промислових видів тварин, ніж це було раніше. Так, у мезолітичних шарах поселень Вороців II, Старуня I це вже, як правило, 5—7 основних видів⁴⁷. Такі зміни обумовили появу нових особливостей стоянок. У мезоліті площа стоянок стає меншою, ніж у пізньому палеоліті, і в середньому становить 100 × 200 м. Це пов'язане з менш значним, ніж у палеоліті, часом перебування людей на поселенні, кочовим способом життя і меншою за кількістю осіб общиною (виробничим колективом) у добу мезоліту. Культурний шар пам'яток стає не таким насиченим і значно менш потужним. Частіше побутують сезонні стоянки, на які мезолітичні мисливці-збирачі й рибалки відкочували в різні пори року. Це було пов'язане з відповідною екосистемою і, зокрема, значною мірою з сезонними міграціями тварин, наявністю продуктів збиральництва, рибальства та інших можливостей поповнення харчового раціону. Такі мезолітичні поселення відрізнялись від пунктів доби палеоліту, на яких люди проживали протягом тривалого часу. На мезолітичних стоянках, як правило, не просліковується денна поверхня пам'ятки, не виявлено залишків довготривалих вогнищ або постійних жител. Такі ознаки якраз і характерні для поселень, які відвідувались багаторазово, але на короткий термін. Окремі подібні пам'ятки фіксуються наприкінці палеоліту, але статистично виражені й характерні саме для мезоліту⁴⁸. Ті епохи вирізняються близькістю поселень до так званих важких ресурсів (вода, деревина), які складніше доставляти в табір у порівнянні з їжею⁴⁹, а також, очевидно, й кам'яною сировиною для виготовлення, переважно, знарядь праці⁵⁰. Ймовірно, що в мезоліті такі відстані стали ще меншими внаслідок більшої рухливості колективів, ніж у палеоліті.

На межі палеоліту і мезоліту, тобто на початку голоцену, швидко й докорінно трансформуються ландшафти позатропічного простору⁵¹. Радикально змінюється середовище, в якому існували первісні колективи. Встановлюється більш теплий і вологий клімат, розширюється зона лісової і лугової рослинності, формуються плодоносні ґрунти, що змінює можливості споживання людиною природних ресурсів і відповідно весь господарський механізм⁵².

Як відомо, формування ландшафтів нижнього (раннього) голоцену відбувалося, головним чином, з південного сходу на північний захід⁵³. Це спричинило створення важливих закономірностей й у розселенні людей у той період. Так, якщо на Вінниччині відомі лише поодинокі мезолітичні пам'ятки, то в Хмельницькій області їх 14, Тернопільській — близько 40, Рівненській — 80, Львівській — 102, а у Волинській — 176. Для пізнього ж палеоліту достатньою мірою прослідковується протилежне явище — велика кількість таких пам'яток збереглася у південно-східних областях і значно менша — у північно-західних⁵⁴. Це, безумовно, свідчить про виснаження певних екосистем (екологічних ніш) і освоєння людиною нових територій, що звільнились від льодовика і мали багаті харчові ресурси, сприятливі кліматичні, ландшафтні та інші умови для проживання. Це, у свою чергу, вплинуло й на формування соціальної організації, яка, згідно з етнографічними даними, у загальних рисах склалася у добу пізнього палеоліту⁵⁵. Її варіанти залежали передусім від економічної (господарської) діяльності.

Відповідно до матеріалів з пізньопалеолітичних пам'яток регіону, в той час внаслідок переважаючого загонного (облавного) полювання основною структурною одиницею могла бути община, що налічувала 50—100 осіб. Такі традиції зберігаються на окремих територіях і в мезоліті (культурна спільність Незвисько-Оселівка). Про це свідчить топографія, наприклад, пам'яток поблизу сіл Незвисько, Молодове, Оселівка тощо, де зафіксовано багаточисельні поселення пізнього палеоліту і мезоліту. Втім для мезоліту характерні вже й численні рухливі колективи по 25—30 осіб (згідно

з етнографічними, археологічними та іншими даними), економічною основою яких було збалансоване господарство мисливців (полювання скраданням), збирачів і рибалок (спільнота Вороців-Старуня й, очевидно, Кам'яниця-Мшана).

Таким чином, пізній палеоліт і мезоліт знаменують останні фази привласнювальної економіки. На більшості територій прослідковується виснаження екосистем, криза мисливсько-збиральницького господарства. Формуються екстремальні умови. Завдяки рухливості, цілеспрямованості та самовизначенню, як уважає Д. Чепмен та інші дослідники, людство знаходить вихід із глибокої кризи — переходить до відтворювальної економіки⁵⁶. Саме в той час фіксується основна межа у розвитку антропосфери — перехід від виключно привласнювальних форм господарської діяльності до відтворювальних (землеробство і скотарство)⁵⁷. Аналогічні процеси відбувались й на території заходу України.

¹ *Формозов А.А.* О термине «мезолит» и его эквиваленты // СА. — 1970. — № 3. — С. 6—11; *Черниш О.П.* Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту. — К., 1975. — С. 5; *Телегін Д.Я.* Мезолітичні пам'ятки України. — К., 1982. — С. 4.

² *Черныш А.П.* К вопросу о соотношении границ палеолит — мезолит и плейстоцен — голоцен и особенности развития материальной культуры и природной среды Прикарпатья // Первобытный человек и природная среда. — М., 1974. — С. 149—151.

³ *Розачев А.Н.* Некоторые вопросы изучения эпилепеолита Восточной Европы // МИА. — 1966. — № 126. — С. 9—13; *Коваленко С.И.* Мезолитические памятники Северной Молдавии // Археологические исследования молодых ученых Молдавии. — Кишинев, 1990. — С. 9—25.

⁴ *Окладников А.П.* К вопросу о мезолите и эпилепеолите в азиатской части СССР (Сибирь и Средняя Азия) // МИА. — 1966. — № 126. — С. 213—223; *Питулько В.В.* Мезолит как понятие археологической периодизации // Проблемы палеолита и мезолита Волго-Уралья. — Саратов, 1992. — С. 38.

⁵ *МИА.* — 1966. — № 126. — 240 с.; *Залізник Л.Л.* Способи життя мисливських суспільств України на межі плейстоцену та голоцену // Археологія. — 1997. — № 1. — С. 17—28.

⁶ *Столяр А.Д.* Проблемы духовных механизмов локальной трансляции в социогенезе культур каменного века Фенноскандинавии // Динамика культурных традиций: Механизм передачи и формы адаптации: Тез. докл. по теме гранта “Культурные трансляции и исторический процесс”. — Спб., 1993. — С. 15.

⁷ *Головацкий Я.* Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине // Тр. Первого археол. съезда в Москве в 1869 г. — М., 1871. — С. 219—242.

⁸ *Оссовский Г.О.* Опыт хронологической классификации находок каменного века в России по находкам, добытым из пещер Келецкой губернии и окрестностей Кракова // Тр. VI Археол. съезда. — Одесса, 1886. — С. 47; *Его же.* О геологическом и палеоэтнологическом характере пещер юго-западной окраины Европейской России и смежных с нею областей Галиции // Тр. Томского об-ва естествоиспытателей и врачей. — Томск, 1895. — Вып. 5. — С. 27—48; *Ossowski G.* Sprawozdanie czwarte z wycieczki paleo-etnologicznej po Galicji (w r. 1892) // ZWAK. — 1895. — Т. XVIII. — С. 1—28.

⁹ *Kozłowski L.* Młodsza epoka kamienna w Polsce. — Lwów, 1924. — 242 s.; *Tegoż.* L'Époque mesolithique en Pologne // L'Anthropologie. — Paris, 1926. — Т. 36, № 1—2. — Р. 47—74.

¹⁰ *Брык J.* Osady epoki kamiennej na wydmach nadbużańskich // WA. — 1924. — Т. 9. — С. 50—68; *Tegoż.* Kultury epoki kamiennej na wydmach zachodniej części południowego Wołynia // Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. — Lwów, 1928. — Dz. II, t. 5, z. 2. — С. 3—63.

¹¹ *Черниш О.П.* Стародавнє населення... — С. 3—168; *Телегін Д.Я.* Мезолітичні пам'ятки... — С. 3—256; *Мацкевой Л.Г.* Мезолит запада Украины. — К., 1991. — С. 3—148.

¹² *Воропай Л.І., Куниця М.О., Левицький В.І.* Закономірності розвитку природи Середнього Придністров'я в голоцені // Тези доп. обл. наук. конф. «Проблеми історичної географії Поділля». — Кам'янець-Подільський, 1982. — С. 44—45.

¹³ *Матюшин Г.Н.* Мезолит Южного Урала. — М., 1976. — 368 с.; *Його ж.* Рецензія на книги: *Телегін Д.Я.* Мезолітичні пам'ятки України (IX—VI тисячоліття до н. е.). — К., 1982. — 256 с.; *Телегін Д.Я.* Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР (карта местонахождений). — Киев, 1985. — 184 с. // СА. — 1988. — № 3. — С. 262—267.

¹⁴ *Черниш О.* Деякі результати практичного використання методів ізотопного датування в дослідженнях палеоліту Наддністрянщини // СА. — 1993. № 1. — С. 12—14.

¹⁵ *Мацкевий Л.* Роботи Львівської обласної експедиції у 1995 році // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 році. — Львів, 1996. — С. 44.

¹⁶ *Черниш О.П.* Стародавнє населення... — С. 43, 53.

¹⁷ *Грибович Р.Т.* Некоторые данные о мезолите и природной среде мезолитического времени Западной Волыни // Палеоэкология древнего человека. — М., 1977. — С. 129—134.

¹⁸ *Воропай Л.І., Куниця М.Ю., Левицький В.І.* Закономірності розвитку... — С. 45; *Долуханов П.М.* Граница плейстоцен — голоцен: Природные процессы и социальная адаптация // Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита. — Л., 1989. — С. 18—20; *Starkel L.*

Antropogeniczne zmiany denudacji i sedymentacji w holocenie na obszarze Europy Środkowej // PG. — 1989. — Т. LXI. — З. 1—2. — С. 33—49.

¹⁹ Кузьмина И.Е. Динамика состава териофауны Восточно-Европейской равнины в позднем плейстоцене и начале голоцена // Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита. — Л., 1989. — С. 37—40.

²⁰ Мацкевий Л.Г. Дослідження в печерному комплексі Прийма I // SA. — 1993. — № 1. — С. 50—68; Гладилін В.Н., Пашкевич Г.А. Палеогеографія середнього і пізнього вюрма Закарпаття по даним досліджень в печері Молочний Камень // Палеоєкологія древнього человека. — М., 1977. — С. 106—112.

²¹ Черниш О.П. Стародавнє населення.... — С. 144.

²² Мацкевий Л.Г. Дослідження.... — С. 52.

²³ Телегін Д.Я. Мезолітичні пам'ятки.... — С. 40.

²⁴ Кузьмина И.Е. Динамика состава.... — С. 40; Татаринов К.А. Влияние населения эпохи палеолита на териофауну Среднего Поднестровья // ВЗ. — 1993. — № 4. — С. 68—74.

²⁵ Спиридонова Е.А. Основные этапы развития растительного покрова позднего плейстоцена внеледниковой зоны Восточной Европы // Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего плейстоцена. — Л., 1989. — С. 40—43.

²⁶ Волонтир Н.Н. К истории растительности Нижнего Приднестровья в голоцене // Корреляция отложений, событий и процессов антропогена. — Кишинев, 1986. — С. 208.

²⁷ Хотинский Н.А. Голоцен Северной Евразии. — М., 1977. — С. 43, 147.

²⁸ Пашкевич Г.А. Палинологическая характеристика мезолитических стоянок Незвиско Ивано-Франковской области // Использование методов естественных наук в археологии. — К., 1981. — С. 84—93.

²⁹ Бибиков С.Н. Производственная роль костяного инвентаря в хозяйстве позднепалеолитических обществ Крыма // Уч. зап. Ленингр. ун-та. Сер. истор. — 1949. — № 85, вып. 13. — С. 12—45.

³⁰ Мацкевой Л.Г. Мезолит.... — С. 148.

³¹ Мацкевой Л.Г. Некоторые особенности мезолита Предкарпаття // Палеоєкологія древнього человека. — М., 1977. — С. 123—129.

³² Мацкевой Л.Г. Каменное сырье в мезолите запада Украины // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС. — М., 1987. — С. 164—165.

³³ Мацкевой Л.Г., Рыбачек Е.П. Вулканические стекла в мезолите запада УССР // Reports. III Seminar in Petroarchaeology. — Plavdiv, 1984. — P. 168—175.

³⁴ Borziak I.A. Мезолит Днестровско-Прутского междуречья: Проблемы эволюции каменных индустрий // From the Mesolithic to the Neolithic: Abstracts. — Szolnok, 1996. — P. 5.

³⁵ Станко В.Н. Мирное. — К., 1982. — С. 124.

³⁶ Коробкова Г.Ф. Технология и функции орудий труда в условиях региональной адаптации (на примере верхнего палеолита — мезолита Северо-Западного Причерноморья) // Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита. — Л., 1989. — С. 48—52; Гиря Е.Ю. Типология продуктов расщепления // Археол. альманах. — Донецк, 1995. — № 4. — С. 15.

³⁷ Величко А.А. О геохронологии и геоэкологии заселения Русской равнины в позднем плейстоцене // Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита. — Л., 1989. — С. 34—37.

³⁸ Там же. — С. 37.

³⁹ Мацкевой Л.Г. Мезолит.... — С. 3—148.

⁴⁰ Залізник Л.Л. Фінальний палеоліт Лівобережної України // Археол. альманах. — Донецк, 1994. — № 3. — С. 232; Butrimas A., Ostrauskas T. Lithuanian final Palaeolithic and Mesolithic Tanged-Points Cultures // Tanged Points Cultures. Abstracts. — Lublin, 1993. — P. 8; Cloboda J., Opravil E., Љkradla P., Cilek V., Lohek V. Mezolit z Perspektivy Regionu: Nove Vyzkumy v Polomenych Horach // AR. — 1996. — Т. 48, № 1. — С. 12.

⁴¹ Матюшкин И.Е. Модель построения локальной палеоэкологической реконструкции // Проблемы палеоэкологии древних обществ. — М., 1993. — С. 59—73.

⁴² Гладилін В.Н., Пашкевич Г.А. Палеогеографія.... — С. 106—112.

⁴³ Гладких М.І. Мінливість знарядь в процесі виробництва та їх роль в утворенні локальних варіантів матеріальної культури // Археологія. — 1977. — № 24. — С. 18.

⁴⁴ Черниш О.П. Стародавнє населення.... — С. 145.

⁴⁵ Краснокутский Г.Е. Об охотничьем промысле бизонов в позднем палеолите // Древнее Причерноморье. — Одесса, 1993. — С. 11.

⁴⁶ Csemyrtan G. Из истории охотничье-промысловых и домашних млекопитающих раннего и среднего голоцена Республики Молдова // From the Mesolithic to the Neolithic: Abstracts. — Szolnoc, 1966. — P. 34—36.

⁴⁷ Мацкевой Л.Г. Мезолит.... — С. 106; Його ж. Дослідження.... — С. 50.

⁴⁸ Ефименко П.П. Переднеазиатские элементы в памятниках позднего палеолита Северного Причерноморья // SA. — 1960. — № 4. — С. 23; Борисковский П.И. Палеолит Украины // МИА. — 1953. — № 40. — 464 с.

⁴⁹ Кротова А.А. Позднепалеолитические охотники на бизонов Северного Причерноморья // Археол. альманах. — Донецк, 1994. — № 3. — С. 156.

⁵⁰ Коев В.Ю. О социальной функции территорий охотников-собираателей // Археол. альманах. — Донецк, 1995. — № 4. — С. 126.

⁵¹ Герасимов И.П., Величко А.А. Проблема роли природного фактора в развитии первобытного общества // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. — М., 1974. — С. 14.

⁵² *Mesolithikum in Europa* / Herausgegeben von V. Gramsch. — Berlin, 1981. — 472 s.

⁵³ Воронай Л.И., Куница Н.А. Палеогеографические рубежи в развитии природы в плейстоцене и голоцене // Корреляция отложений, событий и процессов антропогенеза. — Кишинев, 1986. — С. 125; Волонтир Н.Н. К истории растительности.... — С. 207—208.

⁵⁴ Мацкевой Л.Г., Демедюк Н.С., Гуневский И.М. Рельеф и население Советских Карпат в раннем голоцене // Четвертичные отложения и рельеф горных стран (на примере Карпат, Кавказа и других регионов). — К., 1988. — С. 30—34; Мацкевой Л.Г. Ландшафтная зональность в расселении человека в эпоху мезолита на западе Украины // Всесоюз. совещание по проблеме «Человек и природа в древнекаменном веке». — Тбилиси, 1990. — С. 52—54.

⁵⁵ Кабо В.Р. Первобытная доземледельческая община. — М., 1986. — С. 205—207.

⁵⁶ *Chapman J. Material Objects and Social Practices in the Mesolithic and Early Neolithic of South-East Europe // From the Mesolithic to the Neolithic: Abstracts.* — Szolnok, 1996. — P. 11.

⁵⁷ Гладких М.И., Орлова Т.В. Формация, цивилизация, антропосфера // Археол. альманах. — Донецк, 1995. — № 4. — С. 6.

Одержано 02.05.97

Л.Г. Мацкевий

ЗАПАД УКРАИНЫ: КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КОНЦА ПАЛЕОЛИТА И НАЧАЛА МЕЗОЛИТА

Еще в XIX в. палеолит и мезолит были выделены как эпохи. Однако и поныне рубеж между ними на территории запада Украины пока четко не установлен. Для конца палеолита — X тис. до н. э. (аллерёд) — в регионе наиболее характерны стоянки Молодовэ I и V, Осэливка I, Кормань IV, Жидачив I, Прийма I и Львив VII. Наиболее продуктивной была загонная (облавная) охота. Среди каменных орудий преобладают резцы, скребки, ножи а в отдельных комплексах — острия-наконечники.

Для мезолита здесь характерны локальные культуры Нобэль-Кунын, Нэзвысько-Осэливка, Вороцив-Старуна и Камьяныця-Бараннэ (Мшана). Начало эпохи совпадает с началом голоцена (дриас III) и датируется IX тис. до н.э. Уже нет крупных млекопитающих, преобладают животные средних и небольших размеров. Наиболее эффективной становится охота скрадыванием (из засады), хотя имела место как реликт и загонная. В пищевом балансе возрастает роль усложненного собирательства и рыболовства. Широко использовались лук и стрелы. Среди «фоновых» каменных орудий — скребки, резцы, ножи, скобели, наконечники стрел и геометрические микролиты типа трапеций, треугольников и сегментов.

L.G. Matskevych

THE WEST OF UKRAINE: CRITERIA FOR DETERMINING THE END OF THE PALAEO-LITHIC AGE AND THE BEGINNING OF THE MESOLITHIC AGE

In the XIX century, the Palaeolithic and Mesolithic ages were separated as epochs. But until now, the boundary between them has not been neatly determined on the territory of the Western Ukraine. For the end of the Palaeolithic age, the next sites in this region are most typical: Molodove I and V, Oselivka I, Korman' IV, Zhydachiv I, Pryima I, and Lviv VII. There, the complex investigations allowed one to date the end of the Palaeolithic age by the X millennium BC (Allerod). The hunt with beaters (the round-up) was the most productive. Cutters, scrapers, knives, and, in some complexes, spikes-tips predominate.

For the Mesolithic age, the local cultures of Nobel'-Kunyn, Nezvysko-Oselivka, Vorotsiv-Starunya and Kam'yanitsa-Baranne (Mshana) are typical here. The beginning of the epoch coincides with the beginning of Holocene (Drias III) and is dated by the IX millennium BC. There were no big mammals, the little and mean animals predominated. The hunt by ambush became the most effective, but the hunt with beaters took place as a relic. The share of complicated gathering and fishing increased in food balance, and especially it occurred in regions which became free of the glacier. The bows and arrows were used broadly. Between the «background» stone tools, there were scrapers, cutters, knives, drawing-knives, arrow tips, and geometric microlites such as trapezia, triangles, and segments.